

трансформациясына шартталып өзгөрүүгө учураган аспаптык музыкабызды, эң башкысыкүү чертиш өнөрүн– руханий маданияттын феномени катары таануумезгил талабы.

Кыргыз элинин салттуу музыкалык искусствосунун уникалдуулугун далилдеген күү чертиш өнөрүн кайра жандандыруу максатында иш алып барууда үчүн төмөнкү сунуштар эске алынышы керек:

— “Күү чертиш” өнөрү кыргыз этносун тааныта турган бренд катары таанылышы үчүн 9-сентябрь Комуз күнүнө карата ар эки жылда Президенттин байгесине сынак жарыялоо;

— “Күү чертиш” өнөрүн жандандыруу максатында атайын Жобо иштелип чыгып (кесипкөйлөрдүн сунуштарын эске алуу менен) айыл өкмөт, район, облустук, республикалык (келечекте Президенттин байгесине жарыяланган сынактын деңгээлине көтөрүү) короо-сынактарды өткөрүү;

— Өкмөттүн маданият саясатын алып барган түзүмдөрү аспап жасоочу усталарды камкордукка алып, талапка ылайык устаканалардын түзүлүшүнө шарт түзүү;

— “Күү чертиш” өнөрүндө баш байгени багындырган өнөр ээсине өмүр бою мамлекет тарабынан төлөнө турган стипендия чегерүү (музыкант элине, мамлекетке керек экендигин туюшу керек, дегенибиз, материалдык колдоо, социалдык маселелерди чечүүгө өбөлгө болуп, чыгармачыл инсан катары элине кызмат кылууга милдеттендирет, дем берет).

Демек, өлкөбүздө 25-апрель салттуу музыка күнү, 9-сентябрь комуз күнү катары белгиленип калышынын башатында 2004-жылы 24-25- апрель күндөрү Бишкек шаарында өткөн “Салттык музыка: тарыхы, сакталышы жана өркүндөтүлүшү” аттуу илимий-практикалык семинар турганын баса белгилөө менен бирге, аталган долбоор, жогоруда айтылгандай, маданий-руханий интеграциянын рычагдарын же механизмдерин ишке ашыруудагы маданият саясатындагы өрнөк болоордолбоор болгондугун аткарылган иш-чаралар менен мезгил тастыктады.

Колдонулган адабияттар:

1. Алагушов. Б. Кылымдардын кылдары: (Элдик аспапчы шайырлардын чыгармачылыктарына арналган очерктердин түрмөктөрү) / – Бишкек: Шам, 2005. – 508 б.
2. Сатылганов, Т. Чыгармаларынын эки томдук жыйнагы – Фрунзе: Адабият, 1989. – Т. 2: – 264 б.
3. Кайбылдаев, А. Кыргыз күүлөрү [Текст]: иликтөөлөр, ойлор, пикирлер / А. Кайбылдаев; долбоордун жетекчиси, илимий ред. Э. Көчүмкулова; Борбордук Азия ун-ти. – Бишкек: Борбордук Азия ун-ти, 2011. – 2-китеп. – 832 б.
4. Алагушов. Б. Бабалардын мурасы: (Баяндамалуу маалымдама) Бишкек: 2006, – 233 б.
5. Традиционная музыка: история, проблемы сохранения и развития (Материалы международного научного семинара, 24-25 апрель) – Бишкек: 2004. – 248 б.

УДК 304.2(575.2) (04)

DOI 10.33514/1694-7851-2021-4-13-19

Асылбекова Венера Мамановна

КР Улуттук илимдер академиясы, А. А. Алтмышбаев атындагы философия укук жана коомдук-саясий изилдөөлөр институту, илимий кызматкер

Асылбекова Венера Мамановна

Национальная академия наук КР, Институт философии, права и социально-политических исследований им. А. А. Алтмышбаева, исследователь

Asylbekova Venera Mamanova

**КЫРГЫЗ ЭТНОМАДАНИЯТТАГЫ СҮРӨТ ИСКУССТВОСУ МЕНЕН ЭЛДИК
МУЗЫКАНЫН ОРТОСУНДАГЫ БАЙЛАНЫШТАР
СВЯЗЬ МЕЖДУ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНЫМ ИСКУССТВОМ И НАРОДНОЙ МУЗЫКОЙ
В КЫРГЫЗСКОЙ ЭТНОКУЛЬТУРЕ
THE CONNECTION BETWEEN FINE ART AND FOLK MUSIC IN THE KYRGYZ
ETHNOCULTURE**

Аннотация: Бул макалада кыргыз элинин руханий жана материалдык маданияты каралды. Көркөм кол өнөрчүлүгүндөгү сайма оюмдарындагы түстөрдүн ыргаактуулугу элдик ырлардын обондордун жаралышына эргүү берген. Кыргыз элинин кылым карыткан көркөм өнөрлөрү салттуу музыкадагы аспаптарынын бири – ооз комуз менен кол өнөрчүлүктүн бири-бирине тиешелүү жагдайлары бар экендиги, музыканы кабыл алуу аң сезими ички туюмдар менен иштелиши көрсөтүлдү. Ооз комуздагы аткаруучулук ыкмаларынын ритми – шырдак, кийиздердеги чагылдырылган сайма жана орнаменттериндей эле интуитивдик кабылдоо жүргүзүлүп, оймо-чиймелерди жайгаштыруудагы же сүрөт элестерин чагылдыруудагы кээ бир божомол ирээтинде аткарылышында байланыштар бар экендиги жөнүндө жазылды. Мындан сырткары кыргыз элдик ырларга көркөмдөп чагылдырылган живопись картиналары көрсөтүлдү.

Аннотация: В данной статье рассмотрена духовная и материальная культура кыргызского народа. Проанализирована сходство между исполнительских приемов ооз комуза с декоративно прикладной искусством, техническая выполнения работ народных мастериц. Узоры и орнаменты шырдак, выполняется интуитивным восприятием творческого мышления как и игра на ооз комузе. Также представлена связь между музыки и изобразительного искусства. Художник с помощью музыки, в своих произведениях выполняет определенный ассоциативный символический ряд, отражающий его энергетику и внутреннее состояния души, которое отражается на его творчестве.

Annotation: This article discusses the spiritual and material culture of the Kyrgyz people. The similarity of the technique of performing the connection of the komuz with decorative and applied art, the technical performance of the works of folk craftswomen is analyzed. Shyrdak patterns and ornaments are created thanks to an intuitive perception of creative thinking, like a game on a komuz. The link between music and art is also presented. The artist with the help of music in his works performs a certain associative symbolic series, reflecting his energy and inner state of the soul, which is reflected in his works.

Негизги сөздөр: музыка, элдик кол өнөрчүлүк, маданият, орнамент, сайма, сүрөт искусствосу, этно-стиль.

Ключевые слова: музыка, народное прикладное искусство, культура, шырдак, вышивка, искусство, орнамент, этно-стиль.

Keywords: music, folk applied art, culture, shyrdak, embroidery, art, ornament, ethno-style.

Кыргыз элинин байыртадан ата-бабаларыбыз аздектеп, урпактарга сактап келе жаткан өз маданияты, салты, жалпы эле жашоо образы азыркы ааламдашуунун шартында имманенттүүлүктүн түп башаты катары улуттук колориттен түзүлгөн стиль деп айтабызбы же

багыт катарында кабыл алабызбы – этно маданиятынын актуалдуулугу арта баштады. Колунан көөрү төгүлгөн уз чеберлердин, усталардын эмгектеринен чыккан буюм, үйдүн ичин көрктөндүрүү менен гана тим болбостон, түстөрдөн түзүлгөн нота аркылуу, сулуулугу менен пайдалуулугу айкалыштырып, бир башка жайлуулуктун поэзиясын түзөт. Ошол ритм аркылуу жаралган туш кийиз, шырдак, килем, жаздык, төшөкчө, баштыкчаларга түшүрүлгөн оймо-чийме, саймалардын ыргақтауулугу көргөн адамдын көзүн кубандырат.

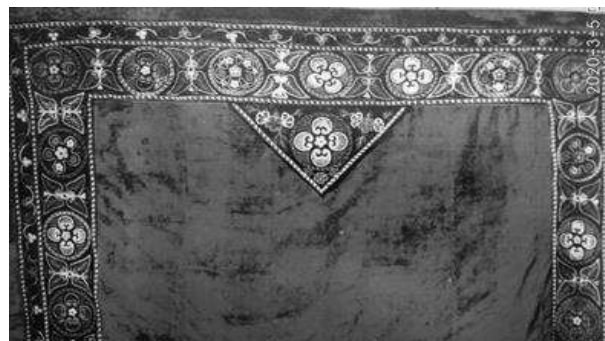
К. Маркс айтып кеткендей кандай гана буюм болбосун “материалдаштыруу” адам баласынын эмгек натыйжасынын продукту экендиги баарыбызга маалым. Бул казына элдин зор эмгеги, атадан-балага, энеден-кызга өткөн улуу мурас экендиги талашсыз.

Совет элинин психология илиминин доктору А.Р. Луриянын илимий эмгектеринде адамдын угуу жөндөмдүүлүгү көрүү жөндөмдүүлүгү менен тыгыз байланыштары бар экендигин изилдеп, музыканы кабыл алуу аң сезими ички туюмдар менен иштелип сүрөттөөдө же сүрөт элестерин чагылдыруудагы байланыштар жөнүндө “Симультаные связи с сукцессивные синтезы” деген эмгегинде кеңири маалыматтарды калтырып кеткен. Д. Юманын искусствону жаңы идеалдарды өздөштүрүү теориясын төмөнкү бөлүкчөлөргө бөлүп караган; адам кабыл алган жөнөкөй ойлордон түзүлөт (мээнин элестөө сезим туюмунан) сырткы көрүнүштөрдү кабылдоо мүмкүнчүлүгүнөн. Мындан сырткары адамдын аң-сезимине таасирленишине көркөм өздөштүрүү жөндөмдүүлүгү да чоң роль ойнойт. Алар бири биринен айырмаланып: а) кабыл алуунун биринчилери, сырткы нерселерден таасир алуу (сезим-туюму); б) кабыл алуунун экинчилери, сезүүгө таандык эс-туйгулук образдар (идеялар) жана жан дүйнөнүн таасирленүүсүнүн тажрыйбасы, (сезимталдуулук, кыялдануу, каалоо, дилгерленүү) бул деген ички кабыл алуу факторлоруна жооп берет.

Бул сөз кыргыз элинин кылым карыткан көркөм өнөрү салттуу музыка менен кол өнөрчүлүктүн бири-бирине тиешелүү жагдайлары бар экендигин далилдөөдө. Кыргыз элинин руханий маданиятындагы асыл адаттар сайма саюу, шырдак шыруу, курак куроо иштери, издин энелердин ыр ыргактарынын коштоосунда аткарылып келген. Туш кийизге түшүрүлгөн саймаларда кездештирүүчү ритм, түстүү ноталардай эле алып карасак болот. Ар бир көркөм эмгектин аткарылыш чеберчилиги адамдын жан дүйнөсүн кабыл алуу сезимдерине көз каранды экендигин жогоруда баса белгиленди. Адамзат жаратылыштан эргүү алып көркөм чагылдыруу процессинде пайдаланып келген. Аристотель түстөрдүн сулуулугу жана гармониясын музыкалык добуштардын айкалышы менен баяндаган.

1-сүрөт. Туш кийиз бөлүгү (сайма).

2. Толугу менен Туш кийиз

Кыргыз эли илгертеден эле кол өнөрчүлүгү аркылуу жашоо образына ылайыктап, эстетикалык табитти өстүрүп, өнүктүрүп келген. Уз чеберлеринин колунан жаралган кийим кече, жашоого керектелген буюмдардын узун тарыхы бар. Алар негизги эки булакка таянып

өткөн. Биринчисин элдин турмуш шартынан жана чарбачылыгынан, ал эми экинчиси эстетикалык ыкка, турмуштук керектөөгө ылайыкталып кабыл алынган бөтөн элдик булактан келип чыккан. Мындан сырткары кийим-кеченин же буюм-теримдин өнүгүшүнө башка кошуна элдер менен болгон соода сатык-мамилелер жана диний көз караштар да маданиятыбызга өз таасирин тийгизген. Кыргыз элинин руханий маданиятындай (элдик оозеки чыгармачылык, элдик ырлар, жана салттуу музыка) эле материалдык маданиятынын (байыркы сүрөттөр, “Ак чуңкур” жана аска бетиндеги жазуу-сүрөттөр “Саймалуу таш”, чопо карапалар, элдик кол өнөрчүлүк) башаттары да өтө терең. Бул чыгармачылык өнөр элдин тиричилиги, турмуш шарттары менен тыгыз байланышып, элдин байыркы маданиятын, мүнөзүн жана рухий дүйнөсүн, көркөм ой жүгүртүүсүн чагылдырат.

Кол өнөрчүлүк — улуттук маданияттын ажырагыс бөлүгү. Кыргыз элинин көркөм кол өнөрчүлүгү илгертеден бери атадан балага, энеден кызга мурас катары укумдан-тукумга өтүп келе жаткан руханий жана материалдык маданиятыбыз деп айтсак болот. Калк казынасында сакталып калган көркөм чеберчиликте көрсөткөн искусство кооздугу жана ажардуулугу менен гана айырмаланбастан, ошол сулуулукту күндөлүк турмуштун пайдалануучу буюм катарында да каралат. Кыргыздын элдик уздары жыгачтан, чийден, кийизден, булгаарыдан, мүйүздөн, металлдан жасалган кооз буюмдарын, өр жана сайма жагынан чоң мурастарын калтырышкан. Кыргыз эли өзүнүн жашоо-тиричилигинде кийизден жасалган буюмдарды кеңири колдонгон. Кийизден ар кандай кийим-кечектерди, төшөнчүлөрдү, ала кийиз, шырдактарды жана башка буюмдарды жасашкан. Ала кийиз, шырдактарды зор чеберчиликте оймо-чиймелер менен көркөмдөп, кооздоп жасашкан. Үй өндүрүшүнүн эзелки бир түрү — килем токуучулук болуп эсептелет. Килемдерди боз үйгө илишкен, жерге салышкан, жүк жыйган такталардын, сандыктардын үстүн жаап коюшкан. Орто Азиянын көчмөн, жарым көчмөн калктарынын тарыхында чий чырмап, камыш согуп, буюм жасоо өнөрү байыртадан бери белгилүү.

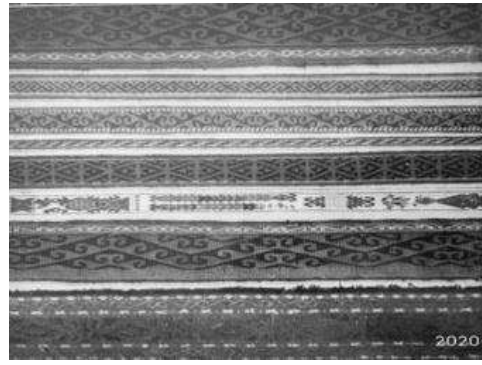
Орнамент – кыргыздын элдик искусствосунда илгертеден бери келе жаткан негизги сүрөт каражаты болуп эсептелинет элдик искусствонун – ар түрүндө – өзүнүн өзгөчө оюм чийимдери бар. Алар ар дайым жаңыланып байып турат. Илгертеден бери эң мыкты уз чеберлер оюм-чийимдерди эркин, трафаретсиз, материалдын өзүнө гана кылдаттык менен аткарышкан. [2; 5]

Искусство таануу илиминин кандидаты Сагыналы Субаналиев ооз комуздун ыргактарын кол өнөрчүлүктүн шырдак, таарларындагы ритмдик байланыштарын салыштырып, төмөндөгү жыйынтыкты толуктаган:

“Такие кюу с эмоционально-психологической стороны представляют собой непосредственное излияние чувств играющего, подчинение им имманентной логики, внутренней динамики, которые следуют их велением и развиваются по подсказанному чувствами и направлению, иногда даже вопреки первоначальному, хранимым в памяти планам и схемам. В то же время в них так или иначе выявлены образная логика и конструктивные закономерности, запечатленные в памяти исполнителя, отшлифованные многовековой исполнительской традицией.” [3; 45]

3-сүрөт. Шырдак. Мозаикалык техника

4-сүрөт. Таар токум

Ооз комуздагы аткаруучулук ыкмаларынын ритми – шырдак, кийиздердеги чагылдырылган сайма жана орнаменттериндей интуитивдик кабылдоо менен иштелет. Композиция окшош ритмдер кайталоо менен башталып негизги бөлүгүнө өтөт. Көбүн эсе орнаменттер симметриялык абалда, контрасттуу түстөр менен белгиленип, бирин бири кайталайт. Жай абалдагы ритм жүрүп олтуруп, негизгисин толуктоого, күчөтүү кайра басаңдатуу формаларга кайрылат. Бул ритмдик өзгөчөлүктөр жана окшоштуктар бекеринен эмес, кулак төшөп угуп, көңүл төшөп көрүп кабыл алган баамдоо органдар көз менен кулактын айкалыштырып кабыл алуу функциялары аркылуу музыкалык ритм менен көркөм чагылдыруу ритми менен эстетикалык каражаттарды өздөштүрүү жаралат.

Музыка сүрөткө добуш-үндүн тили менен кайрылат, ал эми сүрөт музыкага сүрөттөө каражаттары менен үндөйт. Мисалга алсак адабий көркөм чыгарманы иллюстрациянын жардамы менен сүрөттөлөт же аны экрандаштырат, бул болсо киноискусствонун келип чыгышына түрткү болот. Ошол сыяктуу бул искусство түрлөрүнүн өз ара келип чыккан байланыштарынан синтездик искусстволор жаралат; кино, балет, опера.

Музыка менен сүрөт искусствосу эриш-аркак жүрөт. Мисалы байыркы Индияда илгертен эле музыкалык темаларга байланыштуу живопись түрү – ваника, үндүн жети ноталарын, жети түс менен көрсөтүлүп, ал эми обон графикалык каражаттар менен сүрөттөлүп көрсөтүлөт. 19-кылымда сүрөт живописисте “импрессионизм” жаңы багыт, музыка менен театрда байланышы бар өзгөчөлүктөрү менен айырмаланган. Импрессионизм – көз ирмемдик элестерди калтыруучу учурларды төгүп, мозаикалык ыкма менен таза түстөр аркылуу аткарылып, колоритке басым жасайт. Ал эми музыкада импрессионизм кармалбай турган сезимдерди туудурган маанайды көрсөтүүчү, “бүдөмүккө чөктүрүүчү добуштар” (В. Г. Каратыгин), түстүү добуш-үндөрдү, таза тембр эсептелинет. Буларга К. Дебюссинин музыкалык пейзаждары “Деңиз”, “Ай жарыгы” ж.б. кирет. Живописисте сүрөткө дем, көрк берүүчү колорит – музыкалык элемент, ал эми музыкада колорит – живописистүү. Түстү музыкага байланыштырып, орус сүрөтчүсү В. Кондинский полотнолорунда абстракциялык багытта колдонгон. Ар бир түстүн өзүнүн үнү бар деп эсептеген.

5-сүрөт. В. Кондинский. Композиция

Академиялык живописисте атайын көркөм каражаттар аркылуу аткарылуучу кээ бир эрежелер бар: маанилүүсүн, негизгисин бөлүп көрсөтүп, жардамчыларын экинчилерин ага баш ийдирүү жана фон менен жалпылоо. Ошол сыяктуу музыкада – обондун багыты атайын көрсөтүлгөн ыргак менен башталып, музыкалык өлчөм, бир нече негизги ноталар, андан соң добуш-үн кеңейүүгө өтөт да, оркестр ойноп баштайт. Ошол эле көрүнүш жеке ырчынын акомпоненттин астында аткарылган учурун алып карасак: солисттин үнү хор менен же аспаптардын коштоосу менен толукталган. Дагы бир эң маанилүү сүрөт искусствосу менен музыканы жакындаткан мүнөздөмө бул – контраст. Живописисте салыштыруу иретинде колдонуучулар – түс, көлөм жана масштаб, ал эми музыкада салыштырылуучу нерселер – үндүү темп, бийик жана төмөн ноталар, катуураак жана акырын аткарылуучу добуштар. Мелодия, сүрөтчүнүн боёк сүртүмдөрүндөй, муздак жана жылуу, жарык жана күңүрт келет. Сүрөт искусствосуна берилүүчү мүнөздөмөлөр – тон, нюанс жана биримдик сыяктуу нерселер, музыкада сын берүүдө, критиктердин талкуулоосунда колдонулат.

Кыргыз сүрөт искусствосунда живопись тармагы пайда болгондон баштап, кыргыз элинин тунгуч сүрөтчүлөрү С.Чуйков, Г.Айтиев, С. Акылбеков, Ж. Кожаметовдор кыргыз жергесинин табийгатына кайрылып бир катар ыр жандуу сюжеттүү картиналарды тартуулашкан. “Чексиздикке кол сунуу”, “Акындын ыры”, “Мүрөк суусу” ж.б.у.с. 2000-жылдары кыргыз эл сүрөтчүсү Ж. Кыдыралиев эл оозунан түшпөй ырдалып келе жаткан А. Огомбаевдин “Эсимде” чыгармасына картина жараткан. Ж. Кыдыралиевдин бул картинасы аткарылыш чеберчилигинен да, техникалык өзгөчөлүгүнөн да башка картиналаргардан айырмаланып турат. Чыгарманын ички абалы элдик ырдын мазмуну берип, лирикалык ноталар менен көркөмдүү сүрөттөлгөн.

6-сүрөт. Кыргыз эл сүрөтчүсү Ж. Кыдыралиев. “Эсимде”

Бүгүнкү күндө көркөм сүрөт искусствосунда колдонмо көркөм өнөрү өз колоритин жоготпостон, эл ичинде ар түрдүү формаларда жашап келет. Искусствонун бул түрү эл менен кошо жуурулушуп, азыркы күндө да этно-маданияттын талаптарынын деңгээли өсүүдө. Кыргыз сүрөт искусствосунун живопись тармагында да элдик ырларга көркөм чеберчиликте, түрдүү техникалык ыктар менен чыгармалар жаралууда.

Колдонулган адабияттар:

1. «Кыргыз элинин маданияты» Бишкек. 2015.
2. Антипина К.И. Кыргыз элдик искусствосу (фото альбом) Фрунзе. 1971ж
3. С. Субаналиев “Киргизские музыкальные инструменты (идиофоны, мембрафон и аэрофоны)”. Ф. - 1986.
4. Лурия А.Р. “Симультанные связи с сукцессивными синтезы” Нейропсихологические исследования. Москва: Издательство МГУ; 1966
5. Связь музыки и изобразительного искусства
6. <https://www.kakprosto.ru/kak-899347-chto-rodnit-muzyku-s-izobrazitelnyim-iskusstvom-#ixzz6GPedzMaF> Кошеренкова О.В.
7. Эмоции придают музыке цвет (Фото mbell1975.) <https://obsessed-wsound.livejournal.com/31182.html>
8. Төлөмүшев М. «Кыргыз оймолору». Фрунзе. 1986ж.
9. Горбунова Н. Г. А. Н. Бернштам — исследователь древних культур Средней Азии // Из истории и археологии древнего Тянь-Шаня. Бишкек, 1995. С. 512.
10. Симультанное и сукцессивное восприятие. Характеристика модальностей восприятия как симультанных и сукцессивных. Переход сукцессивного восприятия в симультанное. <https://thelib.info/psihologiya/>.